

The Gleaner

Vol 23 (2001)

In Memoriam of Alkis Angelou

Το πρωτότυπο του έργου “Επιστολή περιέχουσα τινες διακρίσεις εις το Ποίημα του Κυρίου Βολτέρ περί της καταστροφής της Λισβώνης”

Δ. Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.171](https://doi.org/10.12681/er.171)

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (2001). Το πρωτότυπο του έργου “Επιστολή περιέχουσα τινες διακρίσεις εις το Ποίημα του Κυρίου Βολτέρ περί της καταστροφής της Λισβώνης”. *The Gleaner*, 23, 323–325. <https://doi.org/10.12681/er.171>

μᾶς ἀποκαλυφθῶν καὶ ἄλλες παρόμοιες μαρτυρίες γιὰ τὸν Βούλγαρι καὶ τὶς ποικίλες ἐπαφές του κατὰ τὸν 18ο αἰώνα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ
 “ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΡΙΕΧΟΥΣΑ ΤΙΝΑΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ
 ΕΙΣ ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΒΟΛΤΕΡ
 ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΒΩΝΗΣ”

ΤΟ ΠΑΡΑΠΑΝΩ ΕΡΓΟ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΤΟ «ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ» τοῦ βιβλίου πού δημοσιεύτηκε τὸ 1796 στὴ Βενετία μὲ τὸν ἀκόλουθο τίτλο:

Βιβλίον διηρημένον εἰς μέρη δύο, ὧν τὸ μὲν πρῶτον [μέρος] περιέχει Ἐπιστολὴν τινα διαλαμβάνουσαν τινὰς διακρίσεις εἰς τὸ ποίημα τοῦ κυρίου Βολτέρ. Τὸ δεύτερον [μέρος], Στοχασμούς τινὰς περὶ τῶν αἰτιῶν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς πτώσεως τοῦ δήμου τῆς Ῥώμης. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθὲν καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθὲν. ἄψῃστ'. Ἐνετίησι, 1796. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ ποτὲ Δημητρίου Θεοδοσίου. Νῦν δὲ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de' Superiori.¹

«Ἐπιστολὴ περιέχουσα τινὰς διακρίσεις εἰς τὸ Ποίημα τοῦ Κυρίου Βολτέρ Περί τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως Λισβώνης» εἶναι ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου ὅπως ἀναγράφεται στὴν πρώτη σελίδα τοῦ ἐντύπου ὅπου ἀρχίζει τὸ κείμενο.

“Οἱ ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ φαινόμενο τῆς πρόσληψης ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ στὸ χῶρο τῆς Ἀνατολῆς — ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντίδρασης πρὸς αὐτὴ προκάλεσε— ἔχουν ἐντοπίσει ὅτι στὸ ἐντυπο αὐτὸ βιβλίον δὲν περιέχεται μόνο μιὰ προσπάθεια ἀναίρεσης ὅσων ὑποστήριζε ὁ Βολταῖρος στὸ ἔργο του *Poème sur le désastre de Lisbonne* (1756) ἀλλὰ γίνεται ἀναφορὰ καὶ στὸν Ζάν-Ζὰκ Ρουσώ (1712-1778), στὸν Γάλλο ἀββὰ Νοῒ-Αντοίν Πλυκε (1688-1761) καὶ στὸν Ἑλβετὸ μαθηματικὸ Leonhard Euler (1707-1783). Κανεὶς ὅμως ὡς τώρα δὲν κατόρθωσε

Hanau /Halle 1994, σ. 355-374, στὴ σ. 364. Δὲν γνωρίζουμε ὅμως πότε ἀκριβῶς εἶχε λάβει χώρα ἡ παραπάνω συνάντηση τοῦ Gabashvili μὲ τὸν Βούλγαρι.

1. Βλ. πρόχειρα Γ. Γ. Λαδὰς - Ἀθανάσιος Χατζηδημοῦ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, σ. 12-14 (στὴ σ. 11 πανομοιότυπο τῆς σελίδας τίτλου τοῦ βιβλίου)· Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466-1800)*, τ. 1, Ἀθήνα 1984, σ. 81 ἀρ. 1078.

νά έντοπίσει τόν δηλούμενο μὲ τὰ ἀρχικά «Β.Α.» συγγραφέα τοῦ κειμένου.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἔργο ἔχουν δείξει, ὅπως εἶναι φυσικό, ὅσοι μελέτησαν τὴν τύχη τοῦ Βολταίρου στὴν Ἑλλάδα: ἡ Ἀριάδνη Καμαριανοῦ καὶ ὁ Κ. Θ. Δημαράς.

Ἡ Ἀριάδνη Καμαριανοῦ, πού πρώτη μελέτησε τὴ δεξίωση τοῦ Βολταίρου στὴν ἑλληνικὴ καὶ ρουμανικὴ γλώσσα, δηλώνει ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἀποτελεῖ μετάφραση ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἢ ἀπὸ κάποια ἄλλη γλώσσα.² Τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ μετάφραση δὲν ὑποδηλώνεται μόνο ἀπὸ ἑσωτερικὰ τεκμήρια, δηλώνεται ρητὰ στὴν ἀφιερωτικὴ προσφώνηση τοῦ ἐκδότη πρὸς τὸ χορηγὸ τῆς ἐκδόσης Στέριο Κυριάκη: «προσφέρει [τῆ ὑμετέρα τιμιότητα] τὴν παροῦσαν μετάφρασιν».³ Ὁ Δημαράς πάλι φαίνεται πεπεισμένος πὼς γαλλικὸ ἦταν τὸ πρωτότυπο καὶ πὼς οἱ Ἕλληνες μεταφραστές χρησιμοποίησαν μιὰν ἀπόδοσή του στὰ γερμανικά.⁴ Δὲν ἀποκαλύπτει τὸ σκεπτικὸ του ἀλλὰ μποροῦμε νομίζω εὐκολὰ νὰ τὸ μαντέψουμε. Ἐντοπίζει στὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἓναν ἀμετάφραστο γερμανικὸ ὄρο, τὸν ὄρο «Κουνστικάμμερ»,⁵ γεγονός πού τὸ θεωρεῖ ἑσωτερικὸ τεκμήριον γιὰ τὸ ὅτι τὸ πρωτότυπο πού χρησιμοποίησαν οἱ Ἕλληνες μεταφραστές ἦταν γερμανικό.⁶

Δὲν εἶχαν καλύτερη τύχη γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς ταυτότητος τοῦ ἔργου ὅσοι ἐνδιαφέρθησαν γιὰ τὴν παρουσία τῶν ἄλλων συγγραφέων πού ἀναφέρονται στὸ κείμενο.

Ἡ Ρωζάνη Ἀργυροπούλου, πού θέλησε νὰ μελετήσῃ τὴν ἀπήχηση τοῦ Ρουσώ στὴν Ἀνατολή, γνωρίζει τὸ ἔντυπο ἀλλὰ περιορίζεται νὰ χαρακτηρίσει τὸ ἔργο πού μᾶς ἐνδιαφέρει «ἀνώδυμη ἐπιστολή»,⁷ θεωρώντας

2. Ariadna Camariano, *Spiritul Revolutionar Francez și Voltaire in limba greacă și romana*, Βουκουρέστι 1946, σ. 38-39 καὶ 179-180.

3. Ἡ προσφώνηση πρὸς τὸν Κυριάκη καλύπτει τὶς σελίδες γ' καὶ δ' τοῦ ἐντύπου· τὸ χωρίο στὴ σ. γ'.

4. C. Th. Dimaras, «La fortune de Voltaire en Grèce», *Mélanges Octave et Melpo Merlier*, τ. 1, Ἀθήνα 1956, σ. 213 [= *La Grèce au temps des Lumières*, Γενεύη 1969, σ. 81]: «La traduction n'a pas été faite sur un original français, mais sur un texte allemand»· Κ. Θ. Δημαράς, «Ὁ Βολταίρος στὴν Ἑλλάδα», *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα 1977, σ. 161: «Ἡ μετάφραση δὲν ἔγινε ἀπὸ ἓνα γαλλικὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα γερμανικὸ κείμενο».

5. *Βιβλίον διηρημένον εἰς μέρη δύο...*, σ. 19.

6. Τὸ θέμα δὲν ἔχει ἀπασχολήσει κανὸν τὸν Börje Knös, στὴ μελέτη του «Voltaire et la Grèce», *L'Hellénisme contemporain* 9 (1955), 6-31, οὔτε τὸν Γιάννη Ἀγγέλου, «Ὁ Βολταίρος καὶ οἱ Ἕλληνες λόγιοι τοῦ 18ου αἰῶνα». Ἑλληνογαλλικά. Ἀφιέρωμα στὸν Roger Milliet γιὰ τὰ πενήντα χρόνια τῆς ἑλληνικῆς παρουσίας του, Ἀθήνα 1990, σ. 37-41.

7. Ρωζάνη Ἀργυροπούλου-Λουγγῆ, «Ἡ ἀπήχηση τοῦ ἔργου τοῦ Ρουσώ στὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ», *Ὁ Ἐραμιστὴς* 11 (1974) —Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά—, 200.

προφανώς ότι το «Β.Α.» δὲν δηλώνει τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος κάποιου συγγραφέα. Ὁ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, πού θέλησε νὰ μελετήσῃ καὶ αὐτὸς («de retentissement des idées de Jean-Jacques Rousseau») στὸν βαλκανικὸ χῶρο, ἐπέλεξε ἕναν ἄλλο δρόμο γιὰ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα: προσπερνᾷ τὸ ἔντυπο, ὅποτε δὲν ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ κανένα δίλημμα γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ κειμένου πού δημοσιεύτηκε στὴ Βενετία καὶ στὸ ὅποιο γίνεται μακρὰ καὶ ἐγκωμιαστικὴ ἀναφορὰ στὸν Ρουσό.⁸ Ὁ Γ. Γ. Ἀλιξανδράτος, πού πρῶτος ἐντοπίζει μετὰφραση ἔργου τοῦ ἄββᾶ Noël Antoine Pluche στὰ ἑλληνικά, ἐπαναλαμβάνει ὅσα ἀναφέρει γιὰ τὸ θέμα ὁ Κ. Θ. Δημαράς.⁹ Τέλος οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἐπιστημῶν δὲν ἔχουν ἀσχοληθεῖ, ὅσο γνωρίζω, μὲ τὴν πρώτη φιλολογικὴ παρουσία τοῦ μαθηματικοῦ Leonhard Euler στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Ἡ λύση ὡστόσο τοῦ αἰνίγματος ἔμενε νὰ βρεθεῖ: καὶ εἶναι τελικὰ μιὰ λύση ἐντελῶς διαφορητικὴ ἀπὸ ἐκείνη τὴν ὁποία εἶχαν ὑποθέσει ὅσοι μελέτησαν τὴν τύχη τοῦ Βολταίρου στὴν Ἑλλάδα. Τὸ πρωτότυπο εἶναι γραμμένο στὰ ρωσικὰ καὶ συγγραφέας του εἶναι ὁ Vassilij Alekseevic Levšin, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἀρχικά «Β.Α.» στὴν ἑλληνικὴ μετὰφραση. Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε ὡς αὐτοτελὲς δημοσίευμα στὴ Μόσχα τὸ 1787, μὲ τὸν τίτλο *Pis'mo, soderžaščee nekotorye rezsuždenija o Poëme G. Vol'tera na razrušenie Lissabona*.¹⁰ Τὸ ρωσικὸ πρωτότυπο εἶχε 83 σελίδες, τόσες περίπου ὅσες ἔχει καὶ ἡ ἑλληνικὴ του μετὰφραση.¹¹

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

8. P. M. Kitromilidès, «Le retentissement des idées de Jean-Jacques Rousseau au sein du radicalisme balkanique à l'époque de la Revolution française», *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 324 (1994), 121-139: ἀποτελεῖ μετὰφραση στὰ γαλλικὰ τοῦ κεφαλαίου Γ' τοῦ βιβλίου του *Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη*, Ἀθήνα 1980, σ. 101-138 καὶ 161-170 [β' ἔκδοση, Ἀθήνα 2000: σ. 133-173]. Στὸ βιβλίο τὸ κεφάλαιο ἔχει τίτλο «Ὁ βαλκανικὸς ριζοσπαστισμὸς»: βλ. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος (Γενικὴ ἐπιμέλεια), *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς. Βιβλιογραφία 1945-1995*, Ἀθήνα 1998, σ. 256 ἀρ. 2023.

9. Βλ. στὸν ἴδιο αὐτὸ τόμο τὴ μελέτη του «Ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ ἱερέα Παναγῆ / Μαρίνου Φωκᾶ (Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς 1810, Ἐπιτομὴ Λογικῆς 1811, *Τί ἔστιν Ἄνθρωπος* 1811)», 209-210. Πρόκειται γιὰ μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Pluche, *Le Spectacle de la Nature* (Παρίσι 1732) πού μέσω τῆς ἰταλικῆς του μετὰφρασης ἀπέδωσε στὰ ἑλληνικὰ τὸ 1811 ὁ Παναγῆς / Μαρίνος Φωκᾶς.

10. Βλ. Piotr R. Zaborov, *Russkaja literatura i Vol'ter: XVIII - pervaja tret' XIX veka*, Λενινγκράντ 1978, σ. 72-73. Γιὰ τὴν ἀπῆχηση τοῦ Ποιήματος τοῦ Βολταίρου «Περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Λισσαβώνας» στὸ ρωσικὸ κοινὸ βλ. πρόχειρα τὴ μελέτη τῆς Barbara W. Maggs, «Eighteenth-century Russian reflections on the Lisbon earthquake, Voltaire and optimism», *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 137 (1975), 7-29.

11. Στὴν ἀνακοίνωσή μου «Ἡ τύχη τοῦ Βολταίρου στὴν Ἑλλάδα. Νεότερα